

Pojęcia kluczowe: *prawo karne, osoby najbliższe, pokrzywdzony, roszczenia majątkowe, odszkodowanie, zadośćuczynienie*

Artykuły

Patrycja Brózek

WYKONYWANIE PRAW ZMARŁEGO POKRZYWDZONEGO W ZAKRESIE KOMPENSACJI WYRZĄDZONEJ SZKODY LUB KRZYWDY

Celem niniejszej publikacji jest przede wszystkim próba udzielenia odpowiedzi na pytania, jakiego rodzaju roszczeń na gruncie aktualnego stanu prawnego mogą dochodzić osoby najbliższe dla pokrzywdzonego w przypadku jego śmierci w związku z popełnionym przestępstwem, czy dług polegający na obowiązku naprawienia szkody wchodzi do spadku jako element majątku spadkodawcy, w jakich przypadkach możliwe jest wykonywanie praw zmarłego pokrzywdzonego w przedmiocie kompensacji wyrządzonej szkody lub krzywdy przez osoby, o których stanowi art. 52 k.p.k., czy brak lub nieujawnienie osób najbliższych dla pokrzywdzonego albo pozostających na jego utrzymaniu, czy też brak osób uprawnionych do spadku po nim (ich nieustalenie w toku postępowania karnego lub odrębnego postępowania spadkowego) powinien wykluczać możliwość orzeczenia obowiązku naprawienia szkody?

O osobach uprawnionych do wykonywania praw pokrzywdzonego w toku procesu karnego stanowi art. 52 § 1 k.p.k.¹, zgodnie z którym „w razie śmierci pokrzywdzonego prawa, które by mu przysługiwały, mogą wykonywać osoby najbliższe lub osoby pozostające na jego utrzymaniu, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia – prokurator, działając z urzędu”. Ustawodawca użył w tym przepisie ogólnego określenia „osoby najbliższe”, natomiast definicja tego pojęcia

¹ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1023 ze zm.), dalej k.p.k.

jest zawarta w „słowniczku wyrażeń ustawowych” w art. 115 § 11 k.k., w myśl którego „osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu”. Należy przy tej okazji nadmienić, że w doktrynie wyróżnia się „strony zastępcze” oraz „strony nowe”. „Stroną zastępczą” jest podmiot, który na mocy upoważnienia ustawowego przejmuje prawa zmarłego pokrzywdzonego, który nie miał statusu strony². Taki podmiot występuje we własnym imieniu i wykonuje swoje prawa wywodzące się od pokrzywdzonego³. Podstawą jego działania jest naruszenie pewnych ściśle określonych praw powstałych za życia pokrzywdzonego. Natomiast w sytuacji, gdy pokrzywdzony zmarł już po uzyskaniu statusu strony, wówczas podmiot wstępujący na jego miejsce i realizujący jego prawa określa się mianem „strony nowej”.

Kodeks postępowania karnego nie zawiera jednoznacznych kryteriów określania pierwszeństwa wstąpienia w takich sytuacjach do postępowania jednej osoby najbliższej przed drugą, nie przewiduje też żadnych wyraźnych ograniczeń polegających na ewentualnym eliminowaniu określonych praw poszczególnych osób w przypadku przystąpienia do procesu kolejnej z nich⁴. W związku z treścią § 2 art. 52 k.p.k. ustawodawca nakłada na organy procesowe obowiązek pouczenia osób najbliższych dla zmarłego pokrzywdzonego lub pozostających na jego utrzymaniu o ich uprawnieniach, jeżeli dysponują one odpowiednimi informacjami o takich osobach. Natomiast na podstawie art. 46 k.k.⁵ w przypadku skazania sprawcy sąd na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, zgodnie zaś z § 2 tego przepisu, jeśli orzeczenie obowiązku naprawienia szkody jest znacznie utrudnione, sąd zamiast niego może orzec nawiązkę w wysokości do 200.000 zł na rzecz pokrzywdzonego, a w przypadku jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu⁶.

Do czasu wejścia w życie nowelizacji Kodeksu karnego z 5.11.2009 r.⁷ treść § 2 art. 46 k.k. brzmiała „Zamiast obowiązku określonego w § 1 sąd może orzec na

² J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe osób najbliższych dla pokrzywdzonego*, Warszawa 2008, s. 20.

³ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarze Zakamycze*, Kraków 2004, s. 211.

⁴ Zob. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 1998, s. 218; A. Partyk, *Charakter współuczestnictwa roszczeń z tytułu odszkodowania i zadośćuczynienia w związku ze śmiercią osoby najbliższej*, Warszawa 2016, LEX/el.

⁵ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 ze zm.), dalej k.k.

⁶ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 5.07.2018 r. (I ACa 712/17), LEX nr 2683668.

⁷ Ustawa z 5.11.2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 206 poz. 1589).

rzecz pokrzywdzonego nawiązkę w celu zadośćuczynienia za ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności ciała, rozstrój zdrowia, a także za doznaną krzywdę”. Podobna regulacja do treści art. 46 § 2 k.k. zawarta jest w Kodeksie cywilnym⁸ w ramach art. 446 § 3 k.c., w świetle którego sąd może przyznać najbliższemu członkowi rodziny zmarłego stosowne odszkodowanie, jeżeli wskutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej. Już na tym etapie można więc stwierdzić, że krąg podmiotów, które mogą złożyć wniosek o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę na podstawie art. 46 k.k., jest szerszy niż krąg podmiotów, które ostatecznie mogą się stać jego beneficjentami.

Celem niniejszej publikacji jest zatem udzielenie odpowiedzi na pytania: jakiego rodzaju roszczeń mogą na gruncie aktualnego stanu prawnego dochodzić przede wszystkim osoby najbliższe dla pokrzywdzonego (lub pozostające na jego utrzymaniu) w przypadku jego śmierci w związku z popełnionym przestępstwem, czy dług polegający na obowiązku naprawienia szkody wchodzi do spadku jako element majątku spadkodawcy, w jakim zakresie (w jakich przypadkach) możliwe jest wykonywanie praw zmarłego pokrzywdzonego w kwestii kompensacji wyrządzonej szkody lub krzywdy przez osoby, o których stanowi art. 52 k.p.k., czy brak osób najbliższych dla pokrzywdzonego lub ich nieujawnienie/brak osób uprawnionych do spadku po pokrzywdzonym (albo ich nieustalenie w toku postępowania karnego, czy też odrębnego postępowania spadkowego) powinien wykluczać możliwość orzeczenia obowiązku naprawienia szkody?

KRĄG OSÓB UPRAWNIONYCH NA PODSTAWIE ART. 445–446 K.C., ART. 448 K.C. A ZAKRES KRĘGU OSÓB WSKAZANYCH W TREŚCI ART. 52 K.P.K.

W celu udzielenia odpowiedzi na postawione powyżej pytania nieodzowne jest więc sięgnięcie do odpowiednich przepisów prawa cywilnego, które przewidują w sytuacji śmierci poszkodowanego spowodowanej wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia możliwość dochodzenia od sprawcy: kosztów leczenia i pogrzebu przez tego, kto je poniósł (art. 446 § 1 k.c.); stosownej renty przez osobę, względem której ciążył na zmarłym ustawowy obowiązek alimentacyjny oraz osobę, której zmarły dobrowolnie i stale dostarczał środków utrzymania, jeśli z okoliczności wynika, że wymagają tego zasady współzycia społecznego (art. 446 § 2 k.c.); stosownego odszkodowania przez najbliższych członków rodziny zmarłego, jeżeli wskutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej (art. 446 § 3 k.c.); odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę przez najbliższych członków rodziny zmarłego (art. 446 § 4 k.c.). Analiza przytoczonej powyżej regulacji pozwala stwierdzić, że krąg osób określonych w treści art. 446 k.c. będzie się najczęściej w dużym stopniu

⁸ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2021 r. poz. 1509 ze zm.), dalej k.c.

mieścił w zakresie kręgu osób najbliższych, czy też ewentualnie pozostających na utrzymaniu pokrzywdzonego) wskazanych w art. 52 k.p.k.⁹ Warto przy tej okazji nadmienić, że nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z 10.01.2003 r.¹⁰ wprowadziła „nowy” (dodatkowy) art. 49a k.p.k., z którego treści aktualnie wynika, iż pokrzywdzony, a także prokurator, może aż do czasu zamknięcia przewodu sądowego na rozprawie głównej złożyć wnioski, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k. Uznano tym samym, że prokurator jest podmiotem równorzędnym z pokrzywdzonym do złożenia we wskazanym terminie stosownego wniosku. W konsekwencji stracił aktualność występujący w doktrynie do czasu wspomnianej nowelizacji pogląd, według którego prokurator mógł złożyć taki wniosek tylko w warunkach wskazanych w treści art. 52 *in fine* k.p.k. Zatem można przyjąć, że od chwili wejścia w życie tej nowelizacji prokurator stał się „inną osobą uprawnioną” w ramach art. 46 k.k., ponieważ art. 49a k.p.k. przyznał mu autonomiczne prawo do samodzielnego złożenia wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę¹¹. Należy przy tym zauważyć, że Kodeks karny nie zawiera żadnego przepisu określającego jednoznacznie definicję pojęcia „innych osób uprawnionych” użytego w ramach art. 46 k.k., w związku z tym należy się posilkowo posłużyć regulacjami Kodeksu postępowania karnego, który zawiera kilka przepisów, gdzie ustawodawca zastosował sformułowanie „wykonywanie praw pokrzywdzonego” (np. art. 49 § 3a i 4 k.p.k., art. 51 § 2 i 3 k.p.k.). Warto przy tym również odnotować, że choć na gruncie prawa karnego ustawodawca jednoznacznie określił krąg „osób najbliższych”, to w orzecznictwie wskazuje się, iż np. w związku z art. 446 § 4 k.c. ustawowe pojęcie „najbliższy członek rodziny zmarłego” nie musi być tożsame z istnieniem faktycznego pokrewieństwa bądź stosunku powinowactwa pomiędzy zmarłym a powodem, przepis art. 446 k.c. operuje bowiem pojęciem rodziny w znaczeniu szerokim¹². Można by więc przyjąć, że takie podmioty poza pokrzywdzonym lub traktowane jako pokrzywdzony mogą, co do zasady, złożyć wnioski w trybie art. 46 k.k. o naprawienie przez sprawcę wyrządzonej określonej szkody lub krzywdy w swoim własnym imieniu lub faktycznie pokrzywdzonego¹³. W doktrynie akcentuje się jednak, że osoby wskazane w treści art. 52 § 1 k.p.k. powinny, co do zasady, posiadać odrębny tytuł prawny wynikający przede wszystkim z norm prawa cywilnego, aby móc domagać się stosownego odszkodowania lub zadośćuczynienia

⁹ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 12.06.2019 r. (I ACa 62/19), LEX nr 2770847.

¹⁰ Ustawa z 10.01.2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. nr 17 poz. 155 ze zm.).

¹¹ A. Muszyńska, *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2010, s. 119–120.

¹² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 29.11.2013 r. (III APa 42/13), LEX nr 1487610.

¹³ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 23.04.2015 r. (I ACa 1566/14), LEX nr 1712691; Z. Gostyński, *Obowiązek naprawienia szkody w nowym ustawodawstwie karnym*, Kraków 1999, s. 102; W. Zalewski, *Wniosek osoby najbliższej zmarłego w przedmiocie karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody. Glosa do postanowienia SN z 28.04.2008 r. (I KZP 6/08)*, „Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa” 2009/1, s. 103–114.

w związku z popełnieniem czynu zabronionego wobec zmarłego¹⁴. Natomiast jeżeli takiego tytułu prawnego nie posiadają, to nie mogą stać się beneficjentami takiego obowiązku naprawienia szkody, który zostałby orzeczony na rzecz tylko tych osób najbliższych zmarłego lub pozostających na jego utrzymaniu, które dodatkowo posiadałyby odpowiednie uprawnienie do uzyskania odszkodowania lub zadośćuczynienia na podstawie regulacji prawa cywilnego¹⁵. Pewien wyjątek stanowi wspomniana już na wstępie niniejszych rozważań regulacja zawarta w ramach art. 46 § 2 k.k. (o czym szerzej w dalszej części niniejszej publikacji). Trafnie wskazuje się zatem, że takie osoby nie mogą złożyć wniosku o naprawienie szkody na podstawie art. 444 § 1 k.c. (szkoda na osobie), ponieważ w takiej sytuacji nie występuje bezpośrednie pokrzywdzenie zachowaniem wypełniającym ustawowe znamiona czynu zabronionego¹⁶. Należy jednak stwierdzić, że jeżeli takie osoby będą jednocześnie spadkobiercami zmarłego pokrzywdzonego¹⁷, to wówczas można przyjąć, iż obowiązek naprawienia szkody może zostać orzeczony na ich rzecz na podstawie art. 444 k.c., roszczenia pokrzywdzonego o naprawienie wyrządzonej szkody lub krzywdy „oparte” na treści tego przepisu wchodzi bowiem w skład masy spadkowej, więc prawa z tym związane mogą być przez jego spadkobierców wykonywane¹⁸.

Istotną kwestią, na którą należy zwrócić uwagę, jest to, że materialnoprawna podstawa odszkodowania na rzecz osób wymienionych w treści art. 446 k.c. jest powiązana z faktem, iż śmierć poszkodowanego nastąpiła wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia¹⁹. Natomiast do realizacji uprawnień procesowych wynikających z treści art. 52 § 1 k.p.k. nie jest w zasadzie wymagane, aby śmierć pokrzywdzonego była wynikiem przestępstwa²⁰. Osoby najbliższe, o których w nim mowa, będące zarazem „innymi osobami uprawnionymi” na podstawie art. 46 k.k., mają więc, co do zasady, prawo dochodzenia tych roszczeń, które im przysługują, a związane są ze śmiercią pokrzywdzonego, przy czym nie jest warunkiem koniecznym, aby jego śmierć nastąpiła niezwłocznie. W związku z tym, jeżeli np. sprawca spowoduje u poszkodowanego ciężki uszczerbek na zdrowiu, a następnie poszkodowany umrze na skutek doznanych obrażeń, to w takim przypadku istnieją podstawy do zastosowania art. 446 k.c.²¹ Warto przy tym wskazać, że w orzecznictwie można spotkać się nawet z tak

¹⁴ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 24.04.2019 r. (I ACa 585/18), LEX nr 2775670; wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 20.12.2018 r. (I ACa 1075/18), LEX nr 3096767.

¹⁵ W. Daszkiewicz, *Sukcesja procesowych praw pokrzywdzonego w postępowaniu karnym* (w:) *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, red. A. Marek, Toruń 2004, s. 27–38.

¹⁶ B. Kolański, *Szkoda w rozumieniu art. 46 k.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2001/4, s. 75.

¹⁷ M. Łukaszewicz, A. Ostapa, *Obowiązek naprawienia szkody – wybrane zagadnienia*, „Prokuratura i Prawo” 2001/9, s. 71.

¹⁸ M. Łukaszewicz, A. Ostapa, *Obowiązek naprawienia...*, s. 75–76.

¹⁹ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 19.02.2015 r. (VI ACa 556/14), LEX nr 1665163.

²⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 30.09.2015 r. (II ACa 232/15), LEX nr 1950399.

²¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 18.05.2017 r. (I ACa 34/17), LEX nr 2310568.

skrajnym stanowiskiem, iż w sytuacji gdy poszkodowany w wypadku doznał ciężkiego uszkodzenia ciała i zmarł w związku z odniesionymi obrażeniami dopiero po kilku latach, a należne mu zadośćuczynienie zostało już wypłacone, to i tak roszczenia z art. 446 k.c. uprawnionym podmiotom nadal przysługują²². Argumentuje się to tym, że wprawdzie odpowiedzialny za szkodę został już obciążony, to jednak nie wyklucza to uznania, iż w wyniku śmierci poszkodowanego (nawet po dłuższym czasie od wypadku będącego jej przyczyną) doszło do pogorszenia sytuacji życiowej jego rodziny. Takie stanowisko, choć budzi wątpliwości, można uznać w pewien sposób za racjonalne, jednak pogorszenie sytuacji takiej rodziny powinno być niewątpliwie znaczące, a zatem mogłoby mieć to zastosowanie w przypadkach wyjątkowych²³.

W orzecznictwie akcentuje się, że „znaczne pogorszenie sytuacji życiowej, o którym mowa w art. 446 § 3 k.c., obejmuje wszelkie niekorzystne zmiany bezpośrednio w sytuacji materialnej najbliższych członków rodziny zmarłego, jak też zmiany w sferze dóbr niematerialnych, ale wyłącznie takie, które rzutują na ich sytuację materialną, przy czym pogorszenie sytuacji życiowej polega nie tylko na pogorszeniu obecnej sytuacji materialnej, lecz także na utracie realnej możliwości polepszenia warunków życia w przyszłości”²⁴. Cechą charakterystyczną tych roszczeń jest to, że wywodzą się one ze zdarzenia, którego skutkiem jest śmierć bezpośrednio poszkodowanego. Zatem w orzecznictwie wskazuje się, że są to uprawnienia majątkowe tzw. osób pośrednio poszkodowanych²⁵. W związku z tym roszczenia te posiadają charakter samodzielny i niezależny od masy spadkowej zmarłego pokrzywdzonego. Trzeba jednak zauważyć, że z regulacji prawa karnego mogą wynikać pewne określone ograniczenia w zakresie dopuszczalności odpowiedniego stosowania art. 446 k.c., w treści art. 46 § 1 k.c. ustawodawca bowiem wyraźnie zaznaczył, iż przepisów prawa cywilnego o możliwości zasądzenia renty nie stosuje się, co w związku z tym właściwie eliminuje możliwość zastosowania art. 446 § 2 k.c.²⁶

W tym miejscu należy wskazać jeszcze jedną bardzo istotną kwestię, a mianowicie na mocy ustawy z 30.05.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw²⁷ (zmiana weszła w życie w dniu 3.08.2008 r.) dodano § 4 art. 446 k.c., w związku z czym aktualnie przyjmuje się, że osoby najbliższe (najbliżsi członkowie rodziny zmarłego pokrzywdzonego) mogą być beneficjentami (nałożonego w trybie art. 46 k.c.) zadośćuczynienia za ich krzywdy spowodowane śmiercią pokrzywdzonego, jednak podnosi się, iż jest to uwarunkowane wstąpieniem tych osób do procesu karnego w celu wykonywania praw zmarłego

²² Wyrok SN z 17.04.1962 r. (IV CR 21/62), LexPolonica nr 335332.

²³ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 7.11.2019 r. (VI ACa 294/19), LEX nr 2785085.

²⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 22.01.2020 r. (I ACa 436/19), LEX nr 2946526.

²⁵ Wyrok SN z 28.12.1972 r. (I CR 615/72), OSPiKA 1974/1, poz. 7.

²⁶ A. Muszyńska, *Naprawienie szkody...*, s. 128–129.

²⁷ Ustawa z 30.05.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 116 poz. 731).

pokrzywdzonego oraz złożeniem stosownego wniosku o zasądzenie zadośćuczynienia za ich własne krzywdy, doznane na skutek popełnionego przez sprawcę przestępstwa, a nadto zasadne jest, aby łączyło się to jeszcze dodatkowo z jakimś konkretnym uszczerbkiem o charakterze majątkowym²⁸. Trzeba przy tej okazji nadmienić, że w orzecznictwie słusznie zwraca się uwagę, iż użyte w treści art. 446 § 4 k.c. wyrażenie „odpowiednia suma” zawiera w sobie pewną niemożność ścisłego oszacowania wysokości zadośćuczynienia przyznawanego na tej podstawie²⁹. Sąd Apelacyjny w Lublinie w wyroku z 23.08.2017 r. trafnie zaakcentował, że „celem zadośćuczynienia, o którym mowa w art. 446 § 4 k.c. jest złagodzenie cierpienia psychicznego wywołanego śmiercią osoby najbliższej i pomoc w dostosowaniu się do nowej sytuacji życiowej zmienionej przez to zdarzenie. Zadośćuczynienie ma zatem wyrównywać cierpienia spowodowane przedwczesną utratą członka rodziny, skutkującą naruszeniem chronionej prawem więzi rodzinnej i prawa do życia w rodzinie jako dobra osobistego. Krzywdę doznaną w wyniku śmierci osoby bliskiej bardzo trudno ocenić i wyrazić w formie pieniężnej. Każdy rozważany przypadek powinien być traktowany indywidualnie z uwzględnieniem wszystkich okoliczności sprawy, przy czym ocena ta powinna opierać się na kryteriach obiektywnych, a nie na wyłącznie subiektywnych odczuciach pokrzywdzonego”³⁰. Spowodowanie śmierci osoby bliskiej stanowi naruszenie dóbr osobistych członków rodziny zmarłego, poprzez zerwanie więzi rodzinnej łączącej osoby bliskie ze zmarłym, i tym samym uzasadnia przyznanie im również stosownego zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c. Sąd Apelacyjny w Krakowie w wyroku z 4.12.2015 r. trafnie stwierdził, że „ustalenie odpowiedniej sumy na gruncie art. 448 k.c. powinno nastąpić podobnie jak w przypadku ustalania wysokości zadośćuczynienia na podstawie art. 445 k.c. przy uwzględnieniu wszelkich istotnych okoliczności, a to rozmiaru doznanego uszczerbku, charakteru następstw naruszenia. Kryteria jakimi powinien się kierować sąd określając kwotę zadośćuczynienia mają uwzględniać przede wszystkim wstrząs psychiczny i cierpienia moralne wywołane śmiercią osoby bliskiej, poczucie osamotnienia i pustki po jej śmierci, rodzaj i intensywność więzi łączącej pokrzywdzonego ze zmarłym, rolę w rodzinie pełnioną przez osobę zmarłą, wystąpienie zaburzeń będących skutkiem śmierci osoby bliskiej (np. nerwicy, depresji), stopień, w jakim pokrzywdzony będzie umiał znaleźć się w nowej rzeczywistości i ją zaakceptować, wiek pokrzywdzonego. Zadośćuczynienie przyznane na gruncie art. 448 k.c. powinno mieć przede wszystkim charakter kompensacyjny, przy czym w tym przypadku funkcję tę na ogół spełniają kwoty niższe niż te zasądzone na rzecz poszkodowanych na podstawie art. 445 § 1 k.c.”³¹. Podkreślić przy tym należy, że nie każdą więź rodzinną można automatycznie zaliczyć do katalogu dóbr osobi-

²⁸ T. Grzegorzcyk, *Zobowiązanie sprawcy przestępstwa do naprawienia szkody lub uiszczenia nawiązki w trybie art. 46 k.k.*, „Przegląd Sądowy” 2009/1, s. 55.

²⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 22.01.2020 r. (I ACa 436/19), LEX nr 2946526.

³⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 23.08.2017 r. (I ACa 1058/16), LEX nr 2661352.

³¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 4.12.2015 r. (I ACa 1209/15), LEX nr 1974122.

stych, lecz tylko taką, której zerwanie wywołuje określony ból i cierpienie, a tym samym rodzi poczucie krzywdy. Natomiast wykazanie istnienia takiej więzi jest obowiązkiem osoby dochodzącej stosownego zadośćuczynienia z tego tytułu³². Zakres swobody sądu przy szacowaniu wysokości zadośćuczynienia jest niewątpliwie większy niż przy określaniu obowiązku naprawienia szkody majątkowej³³. Ustawodawca w Kodeksie karnym nie zawarł wskazówek dotyczących kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia, dlatego w tej kwestii trzeba sięgnąć do odpowiednich regulacji prawa cywilnego, które zawierają pewne związane z tym zasady³⁴. Sąd, określając jego wysokość, powinien mieć przede wszystkim na uwadze, aby z jednej strony przedstawiało ono dla sprawcy wartość ekonomicznie odczuwalną, z drugiej zaś strony musi być ono utrzymane w rozsądnych granicach, odpowiadających aktualnym warunkom oraz przeciętnej stopie życiowej społeczeństwa³⁵. Trzeba również przy tej okazji wskazać, że pojęcie roszczeń majątkowych obejmuje nie tylko roszczenia *stricte* odszkodowawcze wyrażające się w żądaniu zasądzenia określonej kwoty pieniężnej, ale mogą być to także czasami roszczenia o zwrot rzeczy czy też o przywrócenie stanu poprzedniego. W związku z powyższym można stwierdzić, że osoby najbliższe wykonujące prawa zmarłego pokrzywdzonego lub pozostające na jego utrzymaniu mogą wystąpić o zadośćuczynienie na mocy art. 446 § 4 k.c. oraz o odszkodowanie, o którym stanowią art. 446 § 1 i 3 k.c., ponieważ materialnoprawnym źródłem orzeczenia obowiązku naprawienia wyrządzonej szkody lub krzywdy będzie art. 46 k.k. w powiązaniu z odpowiednimi regulacjami prawa cywilnego. Określone osoby wykonujące prawa pokrzywdzonego („inne osoby uprawnione” w ramach art. 46 k.k.) na podstawie art. 52 k.p.k. mogą więc, co do zasady, domagać się zasądzenia w zakresie naprawienia szkody odpowiednich świadczeń przede wszystkim na podstawie art. 445 § 3 k.c.³⁶, art. 446 § 1, 3, 4 k.c., art. 448 k.c. oraz roszczeń o naprawienie szkody odziedziczonych po zmarłym pokrzywdzonym.

Na kanwie niniejszych rozważań należy nadmienić, że roszczenie o zadośćuczynienie określone (przede wszystkim) w treści art. 445 k.c. posiada wprawdzie charakter majątkowy, ale jest ściśle związane z osobą poszkodowanego i ma na celu wynagrodzenie określonej szkody niemajątkowej, w związku z tym co do zasady nie przechodzi ono na spadkobierców. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 28.04.2008 r.³⁷ stwierdził, że roszczenie o zadośćuczynienie za doznaną krzywdę przysługuje wyłącznie w przypadkach określonych w ustawie, tj. w sytuacji uszkodzenia ciała, wywołania rozstroju zdrowia, pozbawienia wolności, skłonienia za pomocą podstępów, gwałtu lub nadużycia zależności do pod-

³² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 19.11.2015 r. (I ACa 328/15), LEX nr 2061776.

³³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 27.11.2019 r. (VI ACa 217/19), LEX nr 2947395.

³⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 15.06.2018 r. (VI ACa 252/17), LEX nr 2566271.

³⁵ Zob. wyrok SN z 24.06.1965 r. (I PR 203/65), OSP 1966/4, poz. 92; wyrok SN z 28.09.2001 r. (III CKN 427/00), LEX nr 52766; wyrok SN z 6.06.2003 r. (I CKN 213/01), LEX nr 141396.

³⁶ Zob. postanowienie SN z 6.03.2000 r. (III KK 345/07), „Prokuratura i Prawo” 2008/10, wkładka, poz. 4.

³⁷ Postanowienie SN z 28.04.2008 r. (I KZP 6/08), OSNKW 2008/6, poz. 42.

dania się czynowi nierządному, naruszenia dobra osobistego. Zaakcentował on, że ustawodawca nie zaliczył do takich sytuacji śmierci pokrzywdzonego, w związku z czym sukcesja po nim osób najbliższych nie jest możliwa³⁸. Jednak obecnie, zgodnie z treścią art. 445 § 3 k.c., takie roszczenie może podlegać dziedziczeniu, o ile zostało uznane na piśmie lub też powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego. Stanowi to pewnego rodzaju konsekwencję poglądu, że realizacja roszczeń o zadośćuczynienie powinna zależeć od woli samego pokrzywdzonego³⁹. Zatem gdy decyzja pokrzywdzonego w tym zakresie była jasna, ustawodawca uznał za dopuszczalne przejście takiego roszczenia na jego spadkobierców⁴⁰. W orzecznictwie trafnie akcentuje się jednak, że w takim przypadku przedmiotem dziedziczenia nie jest samo prawo do zadośćuczynienia, lecz konkretne roszczenie o kwotę objętą uznaniem lub dochodzoną w powództwie wytoczonym przed sądem⁴¹. Sukcesją karnopravných uprawnień pokrzywdzonego stanowi pewnego rodzaju swoistą konstrukcją prawną, niezależną od sukcesji unormowanej w przepisach prawa cywilnego, związaną z dziedziczeniem praw majątkowych w sferze stosunków cywilnoprawnych. Niewątpliwie dziedziczność zadośćuczynienia jest regulacją wyjątkową. Krąg osób najbliższych nie zawsze pokrywa się z kręgiem spadkobierców. Zatem nie każda z osób najbliższych w rozumieniu art. 115 § 11 k.k. jest uprawniona do uzyskania orzeczenia na swoją rzecz obowiązku naprawienia szkody⁴². Sąd Najwyższy w wyroku z 1.10.1997 r. stwierdził, że niezależnie od potrzeby ochrony interesów majątkowych spadkobierców niebędących osobami najbliższymi nie jest możliwe wykonywanie przez nich praw pokrzywdzonego na gruncie prawa karnego⁴³. W związku z tym, skoro krąg osób najbliższych sprecyzowany w art. 115 § 11 k.k. jest zamknięty, to w konsekwencji tego spadkobiercy niebędący osobami najbliższymi powinni by więc, co do zasady, dochodzić przysługujących im roszczeń na drodze procesu cywilnego. Wskazuje się przy tym, że jednoznacznie powinno być wykluczone wykonywanie praw pokrzywdzonego przez spadkobiercę testamentowego niebędącego osobą najbliższą⁴⁴. Najłatwiej taki problem można by więc rozstrzygnąć w sytuacji dysponowania przez sąd

³⁸ Sąd Najwyższy w postanowieniu z 6.03.2008 r. (III KK 347/07), OSNKW 2008/6, poz. 49, stwierdził, że środek karny z art. 46 § 1 k.k. może obejmować również zadośćuczynienie za rozstrój zdrowia, wywołany śmiercią osoby najbliższej, zgodnie z treścią art. 445 § 1 k.c., jednak stanowisko to zostało w doktrynie skrytykowane – zob. T. Grzegorzcyk, *Zobowiązanie sprawcy...*, s. 55.

³⁹ A. Szpunar, *O przejściu na spadkobierców roszczeń z tytułu zadośćuczynienia*, „Rejent” 2002/9, s. 18.

⁴⁰ M. Bosakirska, *Procesowe uwarunkowania dziedziczności roszczeń o zadośćuczynienie za krzywdę*, „Nowe Prawo” 1981/2, s. 66–71.

⁴¹ Wyrok SN z 25.03.1975 r. (II CR 53/75), LEX nr 7682.

⁴² Zob. K. Buchała (w:) *Kodeks karny. Część ogólna*, red. K. Buchała, A. Zoll, Kraków 1998, s. 360, który stwierdził, że w przypadku śmierci pokrzywdzonego prawa, które by mu przysługiwały, przechodzą na spadkobierców pokrzywdzonego i mogą oni samodzielnie wystąpić w procesie lub też obok prokuratora, który zgłosił wniosek o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody.

⁴³ Wyrok SN z 1.10.1997 r. (II KKN 300/97), „Prokuratura i Prawo” 1998/5, dodatek „Orzecznictwo”, poz. 7.

⁴⁴ J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 39.

postanowieniem o stwierdzeniu nabycia praw do spadku po zmarłym pokrzywdzonym oraz w zakresie orzekania o roszczeniach należnych osobom najbliższym niezależnie od dziedziczenia po pokrzywdzonym, ponieważ wówczas ustalenie legitymacji materialnoprawnej nie powoduje w zasadzie większych wątpliwości. W doktrynie podnosi się, że prawo karne stanowi w zasadzie samodzielną podstawę prawną nałożenia określonego obowiązku, więc możliwość ta nie sprowadza się wyłącznie do sytuacji, kiedy przyznanie zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę przewidziane jest w prawie cywilnym i odnosi się to również do jego dziedziczenia⁴⁵. Niewątpliwie kwestia ta jest otwarta, więc wymagałaby chyba jeszcze odpowiedniej interwencji ze strony ustawodawcy. Jednakże w postanowieniu z 15.05.2015 r. Sąd Najwyższy słusznie stwierdził, że dług polegający na obowiązku naprawienia szkody ma charakter cywilnoprawny, i to nawet wówczas, jeżeli został ustalony (orzeczony) w toku procesu karnego. W związku z tym wchodzi on do spadku jako element majątku spadkodawcy i przechodzi na jego spadkobierców⁴⁶. W rezultacie taki obowiązek wchodzi w zakres długów spadkowych, a więc przechodzi na spadkobierców sprawcy, pomimo że ma on w zasadzie charakter ściśle osobisty. Takie rozwiązanie można uznać za słuszne, ponieważ zapewnia pokrzywdzonemu szeroką ochronę jego interesów (podobną do tej, jaką posiadałby na gruncie prawa cywilnego). Na gruncie poprzedniego stanu prawnego w związku z tym, że obowiązek naprawienia szkody był uznawany za środek karny, natomiast dziedziczeniu podlegają obowiązki o charakterze cywilnoprawnym, to powszechnie uznawano, jak już powyżej wspomniano, iż nie mógł być on dziedziczony⁴⁷. Biorąc pod uwagę powyższe, można więc postawić ogólną tezę, że wprowadzie art. 52 § 1 k.p.k. określa krąg osób uprawnionych do występowania w procesie karnym zamiast pokrzywdzonego, jednak nie musi to oznaczać, iż każda z osób najbliższych jest uprawniona do uzyskania orzeczenia na swoją rzecz obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia na podstawie art. 46 k.k.⁴⁸

PROBLEM „BRAKU LUB NIEUJAWNIEŃ” OSÓB NAJBLIŻSZYCH DLA POKRZYWDZONEGO LUB POZOSTAJĄCYCH NA JEGO UTRZYMANIU

Jak już powyżej wspomniano, zgodnie z art. 52 k.p.k., w przypadku śmierci pokrzywdzonego i braku osób najbliższych lub pozostających na ich utrzymaniu albo ich nieujawnienia, z wnioskiem o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody może wystąpić prokurator⁴⁹. Należy jednak wskazać art. 935 k.c., w świe-

⁴⁵ W. Daszkiewicz, *Naprawienie szkody...*, s. 68–69.

⁴⁶ Zob. postanowienie SN z 15.05.2015 r. (V CSK 482/14), <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia3/V%20CSK%20482-14-1.pdf> (dostęp: 28.02.2022 r.).

⁴⁷ M. Łukaszewicz, A. Ostapa, *Nawiązka i karnoprawny obowiązek naprawienia szkody a roszczenia cywilnoprawne*, „Prokuratura i Prawo” 2002/2, s. 75–76.

⁴⁸ M. Łukaszewicz, A. Ostapa, *Obowiązek naprawienia...*, s. 71–72.

⁴⁹ M. Szewczyk (w): *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. A. Zoll, Warszawa 2012, t. 1, s. 714.

tle którego w przypadku braku małżonka spadkodawcy, jego krewnych i dzieci małżonka spadkodawcy, powołanych do dziedziczenia z ustawy, spadek przypada gminie ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy jako spadkobiercy ustawowemu. Jednak jeżeli takiego ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy w Rzeczypospolitej Polskiej nie da się ustalić albo jego ostatnie miejsce zamieszkania znajdowało się za granicą, to wówczas spadek przypada Skarbowi Państwa. Oznacza to więc, co raczej trudno uznać za racjonalne rozwiązanie, że w takiej sytuacji jeden z publicznych podmiotów może też stać się uprawniony do orzeczenia na swoją rzecz obowiązku naprawienia szkody⁵⁰. Należałoby więc przyjąć, że w takim przypadku uprawnienie prokuratora do wniesienia wniosku o zasądzenie obowiązku naprawienia szkody jest uzasadnione tylko wówczas, gdy doprowadzi on jednocześnie do wszczęcia postępowania spadkowego mającego na celu ustalenie ewentualnego kręgu spadkobierców po pokrzywdzonym. Wydaje się więc, że brak osób uprawnionych do spadku po pokrzywdzonym (lub ich nieustalenie w toku postępowania karnego albo odrębnego postępowania spadkowego) powinien raczej wykluczać w ogóle możliwość orzeczenia obowiązku naprawienia szkody⁵¹.

Warto też wskazać orzeczenie Sądu Najwyższego z 21.01.2014 r., w którym stwierdził on, że „w sytuacji, gdy uzyskano informację o istnieniu osoby najbliższej dla zmarłego pokrzywdzonego, jednak nie jest możliwe ustalenie jej miejsca pobytu i skuteczne doręczenie pism procesowych, w szczególności celem pouczenia jej o przysługujących uprawnieniach (art. 52 § 2 k.p.k.), ten stan rzeczy należy uznać za równoznaczny z «brakiem lub nieujawnieniem» osoby najbliższej w rozumieniu art. 52 § 1 *in fine* k.p.k., co z kolei uprawnia prokuratora do wykonywania praw pokrzywdzonego, w tym również do złożenia wniosku o ściganie w zakresie tzw. przestępstw wnioskowych. Osoby, wobec których orzeczono separację, nie przestają być osobami najbliższymi względem siebie w rozumieniu art. 115 § 11 k.k.”⁵². W praktyce procesowej mogą wystąpić takie sytuacje, że wniosek zostanie wprawdzie złożony, ale pokrzywdzony umrze, natomiast spadkobiercy, na rzecz których ten obowiązek mógłby zostać ewentualnie zasądzony, nie będą znani. W doktrynie wskazuje się, że w takich przypadkach można za słuszne rozwiązanie przyjąć, iż albo sąd nie jest w ogóle zobowiązany do uwzględnienia wniosku z powodu braku podmiotów uprawnionych, albo że powinien on nałożyć na sprawcę obowiązek naprawienia szkody na rzecz „spadkobierców uprawnionego”. Niewątpliwie sąd powinien podjąć w takiej sytuacji odpowiednie czynności, aby w miarę możliwości ustalić krąg osób uprawnionych po pokrzywdzonym (spadkobierców)⁵³.

Pewne szczególne niejasności powstają w przypadku obowiązku naprawienia szkody zasądanego w charakterze warunku probacyjnego, w związku

⁵⁰ M. Łukaszewicz, A. Ostapa, *Obowiązek naprawienia...*, s. 71.

⁵¹ A. Marek, T. Oczkowski, *Obowiązek naprawienia szkody...*, s. 703.

⁵² Postanowienie SN z 21.01.2014 r. (V KK 247/13), OSNKW 2014/6, poz. 48.

⁵³ J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 166.

z ewentualnym brakiem możliwości ustalenia kręgu spadkobierców do czasu zakończenia okresu próby. Należy zauważyć, że sprawca wprawdzie może w takiej sytuacji zostać zobowiązany do naprawienia wyrządzonej szkody lub krzywdy, jednak potencjalny brak możliwości wykonania tego obowiązku związany z tym, że nie ma ustalonych konkretnych osób uprawnionych, może powodować pewne wątpliwości związane z ewentualną koniecznością odwołania zastosowania wobec niego przywileju probacji. W piśmiennictwie wskazuje się, że rozsądnym rozwiązaniem byłoby wpłacenie przez sprawcę odpowiedniej kwoty tytułem odszkodowania lub zadośćuczynienia do depozytu sądowego⁵⁴. Można to uznać za rozwiązanie logiczne, jednak w przypadku niewykonania tego obowiązku w takiej sytuacji trudno jest też jednoznacznie stwierdzić, że sprawca „uchylał się” od jego wykonania.

O ZASADNOŚCI ORZEKANIA NAWIĄZKI NA RZECZ OSÓB NAJBLIŻSZYCH POKRZYWDZONEGO NA PODSTAWIE ART. 46 § 2 K.K.

Należy wskazać, że w związku z aktualną treścią art. 46 § 2 k.k., jeśli zostanie złożony stosowny wniosek, to w przypadku śmierci pokrzywdzonego w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa sąd powinien orzec nawiązkę na rzecz osoby najbliższej⁵⁵, której sytuacja życiowa wskutek jego śmierci uległa znacznemu pogorszeniu⁵⁶. Osoba taka nie powinna więc pozostać bez stosownej rekompensaty. Trzeba przy tym odnotować, że w takiej samej sytuacji (znacznego pogorszenia sytuacji życiowej) sąd może przyznać stosowne odszkodowanie najbliższym członkom rodziny zmarłego, na podstawie art. 446 § 3 k.c. W orzecznictwie wskazuje się, że znaczne pogorszenie sytuacji życiowej członków rodziny zmarłego powinno dotyczyć przede wszystkim ich warunków materialnych i nie polegać wyłącznie na cierpieniach moralnych będących następstwem śmierci poszkodowanego⁵⁷. Zatem chodzi o pewne złagodzenie niepomyślnych skutków ekonomicznych dla osób najbliższych pokrzywdzonego, które znacznie pogorszyły ich sytuację życiową w porównaniu z tą, która istniała przed jego śmiercią⁵⁸. Odszkodowanie to powinno mieć przede wszystkim charakter kompensacji uszczerbku o charakterze majątkowym.

W celu dokonania stosownej oceny, czy żądanie takiego odszkodowania jest uzasadnione, sąd powinien przede wszystkim ustalić, jaka była sytuacja życio-

⁵⁴ J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 188–189.

⁵⁵ Zob. wyrok SN z 30.01.2014 r. (III KK 349/13), LEX nr 1427411; wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 27.03.2013 r. (II AKa 27/13), LEX nr 1313469; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 14.10.2014 r. (II AKa 323/14), LEX nr 1679886; wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 9.10.2012 r. (II AKa 220/12), LEX nr 1237265.

⁵⁶ A. Muszyńska, *Nawiązka z art. 46 § 2 k.k. orzekana zamiast obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznana krzywdę*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, Warszawa 2013, t. XXIX, s. 79.

⁵⁷ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 17.05.2018 r. (II AKa 106/18), LEX nr 2505792.

⁵⁸ Wyrok SN z 20.01.1969 r. (II CR 536/68), LEX nr 6442.

wa członków rodziny zmarłego przed jego śmiercią oraz czy i o ile uległa ona w chwili wyrokowania pogorszeniu wskutek tej śmierci⁵⁹.

Sąd Najwyższy w wyroku z 28.07.1976 r. trafnie stwierdził, że przez sytuację życiową należy rozumieć ogół czynników składających się na położenie życiowe konkretnej jednostki, pogorszenie tej sytuacji obejmuje zaś wszelkie szkody obecne i przyszłe, które choć w pewnym stopniu dają się ocenić materialnie⁶⁰. Jednak mogą to być również czasami takiego rodzaju szkody, które wprawdzie *stricte* charakteru materialnego nie posiadają, ale wiążą się z istotnym pogorszeniem pozycji życiowej określonej osoby w świecie zewnętrznym⁶¹. Zasadnie wskazuje się, że odszkodowanie przyznane z tego tytułu nie może prowadzić do wzbogacenia się osób najbliższych dla pokrzywdzonego, a więc – jak każde odszkodowanie – powinno być ono utrzymane w rozsądnych granicach odpowiadających aktualnym warunkom oraz przeciętnej stopie życiowej społeczeństwa⁶². Ocena przez sąd takiego „znacznego pogorszenia” powinna być oparta na szczegółowej analizie sytuacji życiowej osoby uprawnionej, z uwzględnieniem całokształtu okoliczności konkretnej sprawy⁶³. Można stwierdzić, że szkody tego rodzaju są czasami trudne do dokładnego oszacowania, są one bowiem często „niewymierne”. W związku z tym wysokość takiego odszkodowania jest ustalana przez sąd z pewnym przybliżeniem⁶⁴.

Trzeba przy tej okazji zauważyć, że ogólnie nawiązka orzekana na rzecz pokrzywdzonego przewidziana w ramach art. 46 k.k. może zostać zasądzona zarówno w celu naprawienia szkody majątkowej, jak i niemajątkowej⁶⁵. Jednak do jej zastosowania wymagane jest spełnienie przesłanek niezbędnych do orzekania karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody uregulowanego w ramach § 1 tego przepisu, natomiast w myśl § 2 sąd może ją orzec „zamiast” niego, a więc łączne stosowanie tych instytucji jest niedopuszczalne⁶⁶. W stanie prawnym sprzed nowelizacji z 2009 r. art. 46 § 2 k.k. nawiązka miała służyć przede wszystkim zadośćuczynieniu, czyli naprawieniu krzywdy, aktualnie zaś instytucja unormowana w § 1 tego przepisu może być zastosowana w celu naprawienia zarówno szkody majątkowej, jak i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Dopuszczalne jest także połączenie obu tych instytucji, a więc w konsekwencji tego nawiązka unormowana w § 2 art 46 k.k. orzekana na rzecz pokrzywdzonego utraciła swój pierwotny sens i powinna zostać raczej usunięta. Nadto wskazane byłoby również wprowadzenie zmian legislacyjnych, które ograniczyłyby unikanie przez sądy orzekania o szkodzie lub krzywdzie w pełnym zakresie.

⁵⁹ Wyrok SN z 25.07.1967 r. (I CR 81/67), OSNCP 1968/3, poz. 48.

⁶⁰ Zob. P. Gensikowski, *Nadanie klauzuli wykonalności orzeczeniom co do roszczeń majątkowych wydanym w procesie karnym – uwagi na tle zmian ustawowych dokonanych w 2015 r.*, „Przeгляд Sądowy” 2018/1, s. 75–85.

⁶¹ Wyrok SN z 28.07.1976 r. (IV CR 271/76), LEX nr 7837.

⁶² Wyrok SN z 30.01.1969 r. (II CR 536/68), LEX nr 6446.

⁶³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 3.09.2015 r. (V ACa 235/15), LEX nr 1916676.

⁶⁴ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 30.01.2014 r. (I ACa 995/13), LEX nr 1444774.

⁶⁵ Postanowienie SN z 12.12.2014 r. (V KK 19/14), LEX nr 1476975.

⁶⁶ Postanowienie SN z 4.03.2002 r. (IV KKN 114/00), LEX nr 53060.

WNIOSKI

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że wprowadzenie art. 52 § 1 k.p.k. określa krąg osób uprawnionych do wykonywania praw zmarłego pokrzywdzonego, jednak nie musi to oznaczać, że każda z osób najbliższych lub pozostających na jego utrzymaniu jest „automatycznie” uprawniona do uzyskania na swoją rzecz stosownego odszkodowania lub zadośćuczynienia czy też nawiazki⁶⁷. Prawo do złożenia wniosku w trybie art. 46 k.k. nie oznacza, że podmiot składający go na pewno będzie beneficjentem orzeczenia o naprawieniu szkody lub zadośćuczynieniu określonej krzywdzie⁶⁸. Określone osoby wykonujące prawa pokrzywdzonego mogą, co do zasady, domagać się zasądzenia w zakresie naprawienia wyrządzonej szkody majątkowej lub niemajątkowej odpowiednich świadczeń przede wszystkim na podstawie art. 445 § 3 k.c., art. 446 § 1, 3, 4 k.c. oraz roszczeń o naprawienie szkody odziedziczonych po zmarłym pokrzywdzonym. Śmierć osoby bliskiej może również spowodować naruszenie dóbr osobistych członków rodziny zmarłego i uzasadniać przyznanie im stosownego zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c. Niewątpliwie istotne znaczenie ma również nawiazka unormowana w ramach art. 46 § 2 k.k., zasądzana na rzecz osób najbliższych pokrzywdzonego w przypadku jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa, jednakże ważne jest przy tym to, aby ich sytuacja życiowa uległa w związku z tym znacznemu pogorszeniu⁶⁹. Jest to instytucja podobna do tej, jaka została uregulowana na gruncie prawa cywilnego w ramach art. 446 § 3 k.c. Znaczne pogorszenie sytuacji życiowej członków rodziny zmarłego powinno dotyczyć przede wszystkim ich warunków materialnych i nie polegać wyłącznie na cierpieniach moralnych będących następstwem śmierci poszkodowanego⁷⁰. Odszkodowanie przyznawane z tego tytułu ma przede wszystkim na celu złagodzenie niepomyślnych skutków ekonomicznych dla osób najbliższych pokrzywdzonego, które znacznie pogorszyły ich sytuację życiową w porównaniu z tą, która istniała przed jego śmiercią⁷¹.

Warto przy tej okazji jeszcze na koniec wskazać, że na kanwie powyższych rozważań istotne znaczenie odgrywa pojęcie „dobro prawne”, które jest bardzo podatne na manipulację⁷². Podstawowym kryterium pozwalającym ustalić status pokrzywdzenia na gruncie prawa karnego jest bezpośredniość naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego, które należy jednoznacznie odróżnić od bezpośredniego przedmiotu ochrony. W doktrynie akcentuje się, że bezpośredniość tę trzeba rozumieć w ten sposób, iż naruszenie lub zagro-

⁶⁷ M. Łukasiewicz, A. Ostapa, *Obowiązek naprawienia...*, s. 71–72.

⁶⁸ M. Łukasiewicz, A. Ostapa, *Obowiązek naprawienia...*, s. 69–70.

⁶⁹ A. Muszyńska, *Nawiazka z art. 46 § 2 k.k. orzekana...*, s. 79.

⁷⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 17.05.2018 r. (II AKa 106/18), LEX nr 2505792.

⁷¹ Wyrok SN z 20.01.1969 r. (II CR 536/68), LEX nr 6442.

⁷² L. Gardocki, *Zagadnienia teorii kryminalizacji*, Warszawa 1990, s. 42.

zenie określonego dobra prawnego wprost z przestępnego działania lub zaniechania⁷³. Pomiędzy czynem zawierającym znamiona przestępstwa a naruszeniem lub zagrożeniem dobra prawnego nie ma żadnych ogniw pośrednich. Przyjmuje się, że dobro zostało bezpośrednio naruszone w sytuacji dokonania czynu zabronionego. Natomiast zagrożone w przypadku usiłowania i karalnego przygotowania⁷⁴. Należy przy tym nadmienić, że zagrożenie lub naruszenie dobra prawnego nie musi wynikać z opisu czynu i jego kwalifikacji prawnej, ponieważ „bezpośredniość” zachodzi również wówczas, gdy przedmiotem ochrony prawnej jest dobro ogólniejszej natury, ale jego zagrożenie lub naruszenie także powoduje bezpośrednie pokrzywdzenie indywidualnej osoby⁷⁵. Zatem pokrzywdzonym w procesie karnym może być ten, kogo przestępstwo dotyka bezpośrednio, naruszając lub zagrażając jego dobru prywatnemu, chronionemu przez naruszony przez sprawcę przepis, niezależnie od tego, czy znalazł on odzwierciedlenie w kwalifikacji prawnej, czy też uległ wyłączeniu w związku z zastosowaniem reguł wykładni wyłączającej wielość ocen⁷⁶.

W aktach międzynarodowych wyznaczających standardy ochrony podmiotów, na szkodę których popełniono przestępstwo, występuje w większości pojęcie „ofiary”, a nie pokrzywdzonego. Przykładowo w decyzji ramowej Rady Europy z 15.03.2001 r. w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym⁷⁷ za ofiarę przestępstwa uznaje się osobę fizyczną, która doznała uszczerbku – w szczególności fizycznego lub psychicznego – bądź poniosła szkodę materialną w bezpośrednim następstwie działania lub zaniechania stanowiącego naruszenie prawa karnego w państwie członkowskim. Definicja ta nie obejmuje osób najbliższych. Zatem pojęcie ofiary różni się nieco od prawnokarnego pojęcia pokrzywdzonego na gruncie polskiego porządku prawnego. Należałoby jednak przyjąć, że utworzenie tak szerokiego zakresu znaczeniowego pojęcia ofiary wiąże się z tym, iż m.in. wspomniany akt wyznacza standardy w zakresie udzielania pomocy osobom pokrzywdzonym skierowane do organów państwowych i organizacji pozarządowych. Natomiast ich konkretyzacja na gruncie prawa karnego łączy się z ustaleną przez ustawodawcę odpowiednią definicją pokrzywdzonego na gruncie określonego porządku prawnego⁷⁸.

⁷³ W. Posnow, *Sytuacja pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w polskim procesie karnym*, Wrocław 1991, s. 18.

⁷⁴ W. Posnow, *Sytuacja pokrzywdzonego...*, s. 19.

⁷⁵ J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 17.

⁷⁶ Zob. W. Posnow, *Sytuacja pokrzywdzonego...*, s. 19.

⁷⁷ Decyzja ramowa Rady Europy z 15.03.2001 r. w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym. 2001/220/WsiSP (Dz.Urz. L 82, s. 1), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=cele-x%3A3A32001F0220> (dostęp: 28.02.2022 r.).

⁷⁸ A. Muszyńska, *Naprawienie szkody...*, s. 113.

ABSTRACT

Patrycja Brózek

The author is a doctor of law, an independent researcher.

**Exercise of rights of a deceased victim
in terms of compensation for damage or harm**

The aim of this publication is primarily to answer the following questions: What kind of claims can be pursued, in the current state of law, by relatives of the victim in the event of his/her death in connection with a crime committed to his/her detriment? Is the debt consisting in the obligation to repair the damage included in the estate as part of the testator's property? Can the right to compensation for damage or redress for harm suffered be exercised by the persons referred to in Article 52 of the Code of Criminal Procedure (CCP)? If so, to what extent (in which cases)? It should be stated that although Article 52(1) CCP defines the group of persons entitled to appear in the criminal trial in the victim's stead, this does not necessarily mean that each of the closest persons is entitled to obtain appropriate damages or redress for himself/herself. The right to submit an application pursuant to Article 46 of the Criminal Code (CC) does not mean that the person submitting it will definitely be awarded damages or redress for a specific harm. Persons exercising the rights of the victim may, as a rule, demand the award of appropriate benefits as redress for the harm, primarily pursuant to Article 445(3) of the Civil Code, Article 446(1), (3) and (4) of the Civil Code, and assert claims for damages inherited from the deceased victim. Causing the death of a relative may infringe the personal rights of the family members of the deceased and justify granting them redress under Article 448 of the Civil Code. Undoubtedly, punitive damages, regulated under Article 46(2) CC, can be awarded to the relatives of the victim in the event of the latter's death as a result of a crime committed by the convicted person, however, it is important that their life conditions should have deteriorated significantly. It is an institution similar to that regulated under civil law by Article 446(3) of the Civil Code. The so-called significant deterioration of the life conditions of family members of the deceased should primarily concern their financial condition and not be based solely on their moral suffering resulting from the death of the victim.

Keywords: law, close relatives, victim, property claims, damages, redress

dr Patrycja Brózek

ORCID: 0000-0002-3968-6594; e-mail: patrycja.brozek9@gmail.com

Autorka jest doktorem nauk prawnych; niezależnym badaczem.

BIBLIOGRAFIA ZAŁĄCZNIKOWA

- Bosakirska Magdalena**, *Procesowe uwarunkowania dziedziczości roszczeń o zadośćuczynienie za krzywdę*, „Nowe Prawo” 1981/2
- Brózek Patrycja**, *Utracone korzyści (lucrum cessans) i tzw. szkoda ewentualna w prawie karnym*, „Przegląd Sądowy” 2020/11–12
- Buchała Kazimierz** (w:) *Kodeks karny. Część ogólna*, red. K. Buchała, A. Zoll, Kraków 1998
- Daszkiewicz Wiesław**, *Sukcesja procesowych praw pokrzywdzonego w postępowaniu karnym* (w:) *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, red. A. Marek, Toruń 2004
- Gardocki Lech**, *Zagadnienia teorii kryminalizacji*, Warszawa 1990
- Gensikowski Piotr**, *Nadanie klauzuli wykonalności orzeczeniom co do roszczeń majątkowych wydanych w procesie karnym – uwagi na tle zmian ustawowych dokonanych w 2015 r.*, „Przegląd Sądowy” 2018/1
- Gostyński Zbigniew**, *Obowiązek naprawienia szkody w nowym ustawodawstwie karnym*, Kraków 1999
- Grzegorzczak Tomasz**, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 1998
- Grzegorzczak Tomasz**, *Kodeks postępowania karnego. Komentarze Zakamyczne*, Kraków 2004
- Grzegorzczak Tomasz**, *Zobowiązanie sprawcy do naprawienia szkody lub uiszczenia nawiązki w trybie art. 46 k.k.*, „Przegląd Sądowy” 2009/1
- Konarska-Wrzosek Violetta** (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Lach, J. Lachowski, T. Oczkowski, I. Zgoliński, A. Ziółkowska, V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020
- Łukaszewicz Maciej, Ostapa Andrzej**, *Nawiązka i karnoprawny obowiązek naprawienia szkody a roszczenia cywilnoprawne*, „Prokuratura i Prawo” 2002/2
- Łukaszewicz Maciej, Ostapa Andrzej**, *Obowiązek naprawienia szkody – wybrane zagadnienia*, „Prokuratura i Prawo” 2001/9
- Misztal-Konecka Joanna**, *Roszczenia majątkowe osób najbliższych dla pokrzywdzonego*, Warszawa 2008

- Muszyńska Anna**, *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2010
- Muszyńska Anna**, *Nawiązka z art. 46 § 2 k.k. orzekana zamiast obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznana krzywdę*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, t. XXIX, Warszawa 2013
- Muszyńska Anna, Łuczar Katarzyna**, *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem – uwagi na tle nowelizacji kodeksu karnego z dnia 20 lutego 2015 r.*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2015/3
- Nesterowicz Mirosław**, *Zobowiązania – zadośćuczynienie pieniężne za doznana krzywdę przez najbliższych członków rodziny zmarłego – kryteria ustalania wysokości tego zadośćuczynienia i jego wysokość. Glosa do wyroku SN z 3.06.2011 r. (III CSK 279/10)*, OSP 2012/4
- Partyk Aleksandra**, *Charakter współuczestnictwa roszczeń z tytułu odszkodowania i zadośćuczynienia w związku ze śmiercią osoby najbliższej*, Warszawa 2016, LEX/el.
- Posnow Włodzimierz**, *Sytuacja pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w polskim procesie karnym*, Wrocław 1991
- Rogalski Maciej**, *Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznana krzywdę (w:) Środki karne po nowelizacji w 2015 roku*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2016
- Skorupka Jerzy, Szołucha Sławomir**, *Refleksje o materialnych i formalnych aspektach środka karnego obowiązku naprawienia szkody (w:) Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, red. Z. Ćwiąkalski, G. Artymiak, Warszawa 2009
- Szewczyk Maria (w:)** *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. A. Zoll, Warszawa 2012, t. 1
- Szpunar Adam**, *O przejściu na spadkobierców roszczeń z tytułu zadośćuczynienia*, „Rejent” 2002/9
- Zalewski Wojciech**, *Wniosek osoby najbliższej zmarłego w przedmiocie karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody. Glosa do postanowienia SN z 28.04.2008 r. (I KZP 6/08)*, „Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa” 2009/1